

Саме тому можна говорити про вибірковість людської пам'яті й, зазвичай, віруюча людина «пам'ятає», що в тій або іншій ситуації їй допоміг Бог. Тобто йдеться про те, що для людини, налаштованої на віру, випадки, коли Бог «не допоміг», просто не існували.

Емоційна компонента, безперечно, є домінуючою у релігійності людини, але поруч з цим вона не відміняє і раціонального начала. Для того щоб вірити в Бога, необхідно знати, що Бог існує. Тому можна зробити висновок, що обидва початки – емоційний і раціональний мають значення у процесі становлення і розгортання релігійності людини, вони знаходяться у взаємозв'язку. Але те, що стосується характеристик міфологічної свідомості, то в ній, безперечно, головною є емоційна компонента, яка і формує ставлення людини до оточуючого середовища.

Релігія бере участь у становленні світу, у розгортанні сутності людини як істоти духовної, і вона поєднує у собі два протилежних прагнення. З одного боку – це негачії, тому що вона відштовхує у небуття нелюдську, примарну сутність речей, вона робить їх закінченими. Але одночасно заперечуючи речі як такі, вона переносить їх до буття, тобто робить такими, що вони набувають сенсу і негачія виявляється становленням смислу. Релігія фактично долає і час, і простір. Вона розкриває для кожного моменту ту цілісність, до якої вона є приналежною, вона допомагає йому усвідомити цю цілісність як щось відмінне від нього і може перетворитися на інший момент, який належить вже іншій цілісності, тому вона і є величним феноменом людської імагінації.

Окрім того, релігія, безперечно, є і містифікованим ставленням людини до дійсності, такими, на нашу думку, є також види мистецтва. І релігія, і мистецтво подвоюють світ, вони не є самою дійсністю, але тільки втіленням, що в будь-якій культурі залишається недійсним. Релігія «не діє», тому що вона занурюється на дно існування, виходить до його джерел, вона там, де відсутні буття і небуття. Справа у тому, що релігія нічого не пояснює, вона не є розумінням у чистому вигляді, тому що в самій ній головним присутнім є непояснене, яке завжди має емоційне відлуння у людській душі.

Бібліографічні посилання

1. **Аверинцев С. С.** Поэтика ранневизантийской литературы: автореф. дисс. ... докт. филол. наук / С. С. Аверинцев. – М., 1979. – 28 с.
2. **Батай Ж.** Гегель, смерть и жертвоприношение. / Танатография Эроса: Жорж Батай и французская мысль середины XX века / Ж. Батай. – СПб.: Мифрил, 1994. – С. 245–267.
3. **Бланшо М.** Опыт – предел. / Танатография Эроса: Жорж Батай и французская мысль середины XX века / М. Бланшо. – СПб.: Мифрил, 1994. – С. 63–78.
4. **Kojeve A.** Introduction a la lecture de Hegel / A. Kojève. – Paris, 1972. – 625 s.

Надійшла до редколегії 22.12.09

УДК 316

С. В. Глазунов

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

УКРАЇНСЬКІ НАРОДНІ ТА ЦЕРКОВНІ ЗВИЧАЇ ЯК ЗАСІБ ШЛЮБНОГО ВІДБОРУ

Проаналізовано вплив звичаїв на шлюбну поведінку населення.

Ключові слова: народні звичаї, церковні закони, шлюбний відбір.

Проанализировано влияние обычаев на брачное поведение населения.

Ключевые слова: народные обычаи, церковные законы, брачный отбор.

Influence of customs on marriage behavior of the population is analyzed.

Keywords: folk customs, church laws, marriage selection.

Сучасне суспільство так чи інакше потерпає від низького рівня шлюбності, конфліктності в шлюбно-сімейній сфері, нестабільності подружніх пар. Пошуки вирішення цих проблем ідуть у різних напрямках, однак відчутні позитивні зрушення поки що не спостерігаються, зокрема, і через те, що в сучасному житті значно поширився фактор випадковості в структурі обставин, за яких визріває новий шлюб та утворюється майбутня сім'я. Суспільство має бути зацікавлене в розвитку таких традицій, які б відігравали свою позитивну роль у пошуку молоді своєї шлюбної пари, створенні умов, які б активно сприяли усвідомленому вибору. У такому контексті цікаво поглянути на традиції наших предків.

У цій статті на основі етнографічних матеріалів [2–6] та документів православної церкви [1] здійснюється спроба проаналізувати вплив звичаєвих чинників на відтворення шлюбної структури населення, підтримання сталості шлюбно-сімейних союзів у недалекому минулому – сто–сто п'ятдесят років тому.

В українців, на відміну від деяких народів, не був поширений звичай, коли молодята не знали один одного до самого весілля, одруження. Навпаки, чимало традицій спонукали, можна навіть сказати «підштовхували», молодь достатньо активно шукати собі шлюбну пару, і для цього впродовж віків була вироблена певна суспільна практика, яка достатнім чином забезпечувала й високий рівень шлюбності в суспільстві, і була певною запорукою усвідомленого рішення про одруження, стабільності шлюбно-сімейних відносин. Ця практика була «вплетена» в річні, або народно-календарні звичаї, які були головними і пов'язувалися з культом небесних світил (Сонця, Місяця, Зірок) та, відповідно, порами року – зимою, весною, літом, осінню. Були також і обряди особливого призначення, як родильні, весільні, похоронні. Багато з них формувалося ще в дохристиянський історичний період. Із прийняттям християнства відбувся своєрідний синтез старослов'янської, староукраїнської, візантійської та християнської культур, які певним чином увійшли в звичаєву практику наших предків.

Вивчення обрядовості українського суспільства показує, що наші предки піклувалися про те, щоб суспільство, громада створювали такі умови, які б давали можливість молоді спілкуватися між собою й знаходити свою подружню пару. Першорядну роль у цьому відігравали вечорниці – зібрання, на яких молодь готувала себе до шлюбу. У них брали участь парубки й дівчата кожного села, які досягли шлюбного віку. До вечорниць готувалися заздалегідь, хлопці обирали собі отамана, дівчата – отаманку, які збирали внески, займалися організацією проведення дозвілля (в основному, це робили отаманки). Таким чином, активно використовувалася ініціатива самої молоді, її самоорганізація.

Здебільшого вечорниці організовували в оселі самотньої вдови (вечорницької паніматки). За таку хату платили хлібом, борошном, полотном, тільки не грошима. Зранку дівчата приносили складку – різноманітні харчі. На вечорницях співали пісень, танцювали, частувалися, хлопці залицялися до дівчат, розказували небилиці, словом, відбувалося спілкування, дівчата й хлопці придивлялися одне до одного, молодь зближувалася, знайомила. Вечорниці закінчувалися з першими півнями (приблизно о десятій вечора). Треба зазначити, що в давнину спів півня був своєрідним природним годинником, адже він лунає дуже регулярно: другий спів – лунав о дванадцятій годині, третій – о другій годині ночі. Коли вечорниці тривали до третіх півнів, то їх уже називали досвітками. Після цього в хату приносили достатню кількість соломи й парами лягали спати, на думку одних учених, цілком безгрішно, а на думку інших – не завжди без гріха [2, с. 195], тобто на ділі могли відбуватися так звані шлюби «на спробу». Описані зібрання молоді відомі в багатьох народів. В Україні вони були місцем ближчого знайомства між молоддю, що, зазвичай, приводило до шлюбу.

Проведення вечорниць узгоджувалося з господарською діяльністю, народними та християнськими святами. Вечорниці починалися пізньої осені (після проведення польових робіт) і тривали до Великого посту, який починався за сім тижнів перед Великоднем. Після Великодня вечорниці продовжувалися до літа. Загальний «сценарій» організації вечорниць був однаковий, проте їх проведення було тісним чином пов'язано з річними обрядами.

Як уже зазначалося, для проведення зібрань молодь робила вечорницькі складчини. Перша вечорницька складка відбувалася на Кузьминки (1/14 листопада) у день святих чудотворців Кузьми й Дем'яна. Кузьминки особливо чекали дівчата. У народі Кузьму-Дем'яна (Сварога) вважали покровителями ковалів, найповажнішої професії в давнину. Дівчата першого ж дня листопада просили Кузьму-Дем'яна скувати весілля, і водили хороводи на його честь.

Друга вечорницька складка відбувалася на Пилипа (14/27 листопада) у день апостола Пилипа. Вечорниці, як правило, тривали за північ, а коли наставала пора розходитися по домівках, жіноцтво зголошувалося на сходки – із цього дня всі починали прясти кужіль на полотно.

Треті масові вечорниці відбувалися на Різдвяні свята. У дохристиянські часи це було свято бога Рода – творця Всесвіту, свято різдва світла. Це свято подарувала людям Лада, богиня всього сущого. За 12 священних ночей, кожна з яких тривала по 1000 років, народилося життя й весь земний світ. Тому на честь творця Всесвіту готували 12 священних страв, які були жертвою 12-ти

найважливішим (зодіакальним) сузір'ям, бо були приготовлені від їхнього Живого вогню. На святій вечері святковий бог Коляда приходить у кожную оселю. Свята вечеря відзначається ще із часів трипільської культури, і тільки згодом вона отримала християнський смисл. Від Різдва починалися Святки – 12 священних днів і ночей, які закінчувались напередодні Богоявлення (Водосвяття, Водохреща, 6/19 січня). Святки були найбільш очікувано порою для дівочих ворожінь про судженого.

Четвертий загальний день вечорниць був перед Масницею (Масляницею), на Всеїдному тижні, коли дозволяється їсти все скоромне (від староруського слова «скором» – жир, масло), тобто м'ясні, молочні продукти, яйця.

П'ята вечорницька складка відбувалася на Масницю (Масляницю, або Колодія). Це було свято зустрічі та проводів Масляниці, супутниці бога Колодія. Колодій – сонячний бог, бог шлюбу, примирення, взаєморозуміння, який щороку воскресав навесні. За народним календарем Колодій приходив на період Стрітіння (2/15 лютого), час зустрічі Зими з Літом. Пізніше свято зустрічі й проводів Масляниці християнська церква призвичаїла до останнього тижня перед Великим постом. Цей тиждень визначається за місячним календарем, у різні роки він настає в лютому – березні.

З Масляницею пов'язувалось багато веселих ігор, гумористичних дійств, а також прощення своїх рідних. Масляниця (тиждень перед Великим постом) був розписаний по днях: понеділок – зустрічі, вівторок – загравання, середа – ласощі на столі, четвер – бучний бенкет, п'ятниця – тещині вечірки, субота – зовищині вечорниці-досвітки, неділя – проводження, цілування-прощання. На Масляницю заборонялося їсти м'ясо. Власне, заборона м'ясної їжі була карою тим, хто не одружився, а спокутували цей гріх усі. Тому вживали переважно молочні страви, передусім вареники із сиром, млинці, інші нем'ясні страви. Спеціально до цієї пори наші предки спеціально готували виняткові напої. Уживання цих напоїв, зокрема, заспокоювало нервову систему людини.

В останній день Масниці «волочили колодку» – полінце прив'язували дівчатам і нежонатим хлопцям як знак покарання за те, що вони не взяли шлюб у відповідну пору. Дівчині, яка перебирала женихами й не встигла ошлюбитися, до лівої руки прив'язували колодочку, оздоблену кольоровим папером та стрічками. Парубкам колодку прив'язували до ноги як нагадування про необхідність одружитися: «Не женився єси, то колодку носи!» Робилося це саме на початку весни, коли статевий потяг підсилювався, як нагадування про шлюбне врегулювання цього потягу. Обряд виконувався старшими заміжніми жінками, на яких лежав обов'язок охороняти громадську мораль. Без сумніву, це є одним із багатьох виявів традиційно високого становища жінки в українському суспільстві. Іноді на це свято здійснювали обряд виборонювання дівок, коли тягали борони кругом хат дівчат, які «засиділися», щоб скоріше заміж виходили. Усе це є приклади впливу громадської думки на шлюбну поведінку молоді.

Шостий загальний день вечорниць, шоста складка відбувалася на Великдень. Свято Воскресіння Христового відзначали три дні. Перший день люди святкували в церкві та в родині. На другий день (Великодній понеділок) люди ходили один до одного, христосувалися, обмінювалися писанками. Діти ходили

вітати своїх хрещених батьків, які у свою чергу обдаровували своїх хрещеників. Хлопці в цей день також ходили («волочилися») до дівчат із писанками, обливали їх водою. На третій день Великодніх свят селяни, звичайно, збиралися в корчму веселитися, а молодь збиралася на вечорниці.

Сьомі загальні вечорниці приурочувалися до Вознесіння. У дохристиянську давнину це свято символізувало торжество природи, її дяку Всевишньому, що допоміг їй воскреснути й краще рости. У православній традиції це свято як спомин вознесіння Спасителя на Небо. Відбувається свято на сороковий день після Пасхи, адже Господь після Свого воскресіння пробув на землі сорок днів. Свято Вознесіння було завершальним у великодній обрядовості й початком Зелених свят. Зелені свята – це три дні перед Святою неділею (Трійцею, П'ятидесятницею) і три дні після неї. Зелені свята дуже багаті різними народними традиціями. На Зелені свята також відбувалися восьмі вечорниці.

Проводився також вечір на Андрія (30 листопада/13 грудня, день пам'яті святого апостола Андрія Первозваного). Цей вечір у народі називали Великими вечорницями. На ньому дівчата й хлопці, зібравшись у якомусь домі, улаштовували гадання про своє майбутнє.

Улітку вечорниць не було, їх заміняла так звана «вулиця». «Вулиця» – це фактично вечорниці просто неба: на майдані, біля річки, на лузі, залежно від місцевих обставин. Починалася «вулиця» фактично з Великодніх свят і тривала все літо. Коли не було господарських робіт у полі, збиралися щовечора. З початком польових робіт збиралися тільки в неділю та святкові дні. «Вулиця» проходила з піснями, танцями. Село у весінню пору ставало морем української пісні. Крім пісень, танців і хороводів під час «вулиці» виконувалися й інші веселі забави. «Вулиця» була дуже своєрідною формою традиційної розваги молоді, де плекалася пошана до народної пісні, народних традицій, розвивалися товариські відносини й зароджувалась справжня чиста людська любов.

У літній період особливо улюбленим святом молоді був день на Купала (з 23 на 24 червня/з 6 на 7 липня). Це свято є дуже давнім. Воно відбувається в пору літнього сонцевороту, коли Сонце в небі піднімається найвище. У Купальську ніч існує традиція запалювати вогні. Це є загальноєвропейська традиція. Однак найбільше вона збереглася саме в слов'янських народів, зокрема, українців. Вогонь намагалися розкласти подалі від усіляких будівель, щоб випадково не наробити лиха. Дівчата, святково одягнені, опоясані духмяними травами, з вінками квітів на головах, разом із неодруженими хлопцями, похапавшись парами за руки, скачуть через вогонь.

Вважається, що скакання через купальський вогонь забезпечує від хвороб, злого чаклування й безплідності. За тим скаканням ворожать про щастя й одруження. Потім пускають свої віночки, сплетені із дванадцяти трав, за водою, приліпивши до них воскові свічки, і по цих вінках ворожать про свою долю. Хто з парубків витягне вінок із води – той суджений. Якщо вінок не діставався нікому, а просто прибивався водою до берега, означало, рано ще цій дівчині про заміжжя думати. Проте найбільш завзяті та закохані хлопці готували заздалегідь човни, щоб у разі потреби наздогнати потрібний вінок, а наступного дня похвалитися перед коханою здобутим вінком.

Закінчувалася молодіжні розваги 1/14 вересня на Семенів день (Симона Стовпника). Із цього дня починалася пора бабиного літа, яка ставала початком весіль. Не треба, однак, розглядати молодіжні гуляння як суцільні розваги. Необхідно наголосити, що відбувалися вони тоді, коли не було важливих польових робіт, які тривали від ранньої весни до пізньої осені. У народі навіть склали прислів'я: «Коли почав орати, так у сопілочку не грати».

Таким чином, у наших предків була досить цікава система організації, підтримання людських взаємин серед молоді. Вона забезпечувала передшлюбне спілкування, допомагало краще взнати одне одного, що вело, врешті-решт, до весілля. Організація молодіжного спілкування співвідносилась з народними, християнськими традиціями, порами року, господарською діяльністю.

Завершальну роль у відборі шлюбного партнера, легітимації подружньої пари відігравали весільні обряди, які вже остаточно визначали готовність пари до шлюбу. У порівнянні з іншими обрядами спеціального призначення, наприклад, родильними, вони були численнішими й складнішими. Це є свідчення того, якого важливого значення надавали наші предки зародженню шлюбно-сімейних відносин у новій молодій парі. Весільний ритуал на практиці складався з кількох обрядів, кожен з яких мав своє певне автономне значення й був своєрідною «перепусткою» до подальших кроків, які в кінцевому рахунку вели до одруження. Найважливішими з них були сватання, заручини й, власне кажучи, весілля. З давніх часів саме весільні народні обряди фактично «узаконювали» шлюб між нареченими, давали право на шлюбне співжиття. Мабуть, таке ставлення до «народного весілля» викликалося, зокрема, і вагомістю думки громади: людина, яка виконала шлюбний обряд у присутності своєї громади, брала на себе зобов'язання перед цією спільнотою за дотримання відповідних правил, норм тощо.

З іншого боку, із прийняттям християнства, роль духовного наставника, спостережника й одночасно офіційного органу, який реєстрував, надавав законності шлюбу, взяла на себе церква, насамперед, православна. Церква вибудувала чітку й достатньо ефективну систему підготовки та «допуску» людини до шлюбного співжиття. Православною церквою шлюб розглядається як таїнство, богоустановлена священна дія, у процесі якої віруючим дається невидима Божя благодать, благословляється подружній союз на спільне благочестиве життя, благословення народження дітей та їх християнське виховання. Церква взяла на себе турботу наставляти своїх членів на шлях морального вдосконалення, спостерігати за ними й скеровувати їх сімейне життя відповідно до християнських правил. Таким чином, підготовка прихожан до шлюбного життя так чи інакше починалася задовго до власне прийняття рішення про укладання шлюбу.

Церковному вінчанню, як головному й завершальному шлюбному обряду, передувала ціла низка підготовчих дій. Молода пара мала завчасно повідомити священика про намір обвінчатися і одержати на це відповідну згоду. Завчасність повідомлення мала бути такою, щоб священик міг тричі зробити оголошення (окликання) про майбутнє вінчання. Таке окликання робилося впродовж трьох неділь після здійснення літургії. Термін міг бути скорочений, якщо між недільними днями траплялися великі свята, і на богослужбні збори в церкву приходило багато прихожан. Священик, диякон або псаломщик

оголошували всенародно про бажання певних осіб взяти шлюб і від імені причту питали, чи немає законних перешкод для укладання шлюбу. Усі, хто мав відомості про законні перешкоди щодо майбутнього шлюбу названих осіб, були зобов'язані усно або письмово повідомити про це священика впродовж трьох тижнів. У випадку, якщо впродовж двох місяців шлюб не укладався, оголошення знову мало бути повторене в зв'язку з тим, що за цей час могли з'явитися нові законні перешкоди до укладання шлюбу. Попереднє тритижнє оголошення про намір укласти шлюб було також потрібне для з'ясування добровільності сторін укласти шлюб, вивчення документів, які б свідчили про відсутність перешкод до шлюбу (звання, соціальний стан, ім'я, по батькові, прізвище, вік, віросповідання, місце проживання нареченого і нареченої, згода батьків чи опікунів на шлюб, дозвіл керівників для осіб, які перебували на цивільній чи військовій службі, попередній сімейний стан та ін.), а також розпитування прихожан щодо нареченого та нареченої.

Священики виконували важливу роль виявлення осіб, нездатних до подружнього життя за певними показниками. Зокрема, відстежували за зовнішніми ознаками та розпитуванням прихожан якусь заразну хворобу, розумові, психічні вади [1, с. 1163–1218]. Пильна увага приділялась кровній спорідненості. Заборонялися шлюби кровної спорідненості по прямих лініях, по бокових лініях до четвертого ступеня включно.

Саме вінчання мав здійснювати священик того приходу, членами якого були жених і наречена. Якщо ж молоді належали до різних приходів, вінчання мало відбутися в приходській церкві нареченого або нареченої. Вінчання «чужих приходних» пар допускалось як виняток із загальних обов'язкових правил, і потребувало письмового дозволу своїх місцевих причт.

Після оголошення про намір тих чи інших осіб укласти шлюб проводилось дослідження учасників майбутнього шлюбу через розпитування, розгляд необхідних документів, укладався письмовий акт (опит або «обыск») про проведене дізнання і робилися висновки щодо безперешкодності шлюбу [1, с. 1227].

Отже, перед тим як шлюб благословлявся вінчанням, молоді також проходили своєрідну експертизу, яка в значній мірі вбезпечувала від шлюбів, що не відповідали певним правилам, і тим самим у значній мірі сприяла уникненню випадкових, непередбачених, соціально ризикованих шлюбів. Сучасне суспільство в силу різних причин не може використовувати багато старих народних та церковних звичаїв, пов'язаних із шлюбним відбором. Однак не виключено, що нова соціальна практика буде потребувати застосування неоконсервативних підходів.

Бібліографічні посилання

1. **Булгаков С. В.** Настольная книга для священно-церковно-служителей [Текст] : в 2 ч. / С. В. Булгаков. – М.: Изд. Отдел Московской патриархии, 1993. – Ч. 2.
2. **Вовк Х. К.** Студії з української етнографії та антропології [Текст] / Х. К. Вовк. – К.: Мистецтво, 1995. – 336 с.
3. **Войтович В. М.** Українська міфологія [Текст] / В. М. Войтович. – К.: Либідь, 2002. – 664 с.
4. **Воропай О.** Звичаї нашого народу [Текст]: в 2 т. / Олекса Воропай. – К.: Оберіг, 1991.

5. **Нечуй-Левицький І. С.** Світогляд українського народу: Ескіз української міфології [Текст] / І. С. Нечуй-Левицький. – К.: Обереги, 1992. – 88 с.
6. **Товстуха Є.** Українська народна медицина [Текст] / Є. Товстуха. – К.: Рось, 1994. – 350 с.

Надійшла до редколегії 22.12.09

УДК 316.334

О. З. Гудзенко

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ФОНОВІ ПРАКТИКИ ЗМІНИ СОЦІОКУЛЬТУРНОГО СЕРЕДОВИЩА ТА ЇХ ВПЛИВ НА СОЦІАЛЬНІ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ ЖИТТЄВОГО УСПІХУ

Розглянуто вплив фонових практик зміни соціокультурного простору на формування соціальних уявлень про життєвий успіх особистості.

Ключові слова: фонові практики, соціокультурний простір, соціальні уявлення про життєвий успіх особистості.

Рассмотрено влияние фоновых практик изменения социокультурного пространства на формирование социальных представлений о жизненном успехе личности.

Ключевые слова: фоновые практики, социокультурное пространство, социальные представления об успехе личности.

In this article, the author draws attention to the influence of background practices changing socio-cultural space for the formation of social representations of success in life personality.

Keywords: background practices, socio-cultural space, social representations of success in life personality.

Практики досягнення успіху надають сенс важливим ціннісним поняттям, таким як визнання, свобода, справедливість. Їх дійсний сенс буде міститися в конкретних способах діяльності, на тлі яких використовується це поняття. Тому в різних культурах або традиціях одні й ті ж поняття насправді означатимуть зовсім різне – варто лише поглянути на те, що і як при цьому люди роблять. Практики конструюють і відтворюють, розкривають основні способи соціального існування, які є можливими в даній культурі і в певний момент історії. Більш правомірно говорити про сукупність практик спільної діяльності, навичок, звичаїв, що утворюють культурний фон, який ледь піддається повній експлікації або кодифікації. При цьому в кожному конкретному випадку різні фрагменти цієї сукупності фонових практик функціонують як практичне знання того, як конструювати свої дії для досягнення певних цілей. Розгляду фонових практик зміни соціокультурного середовища присвячена дана робота.

Вивченню феномена «життєвий успіх» присвячені роботи російських вчених-соціологів – А. Ю. Согомонова, Ю. В. Согомонова, В. І. Бакштановського, В. Магуна в рамках проекту – «Етика успіху», праці Л.